

Kilépni a tabóság vonata elé és megállítani fél kézzel

pám barátja újságíró volt. Még a hetvenes években és viszonylag fiatalon nyugdíjazták, amiben nyilvánvaló szerepe lehetett mértéktelen szeszfogyasztásának. Nagyjából havi program volt, hogy átmentünk hozzá, és míg apámmal a világ megváltásán ügyködtek – vagyis szidták a rendszert –, boldogan vettem rá magam Miki bácsi sci-fikkal, kalandos regényekkel, verses- és novelláskötetekkel teli könyvtárára. A gázfűtéses lakótelepi lakás erkélyén galamb fészkel, és a nappaliban volt telefon is, amit nem sok embernél láthattam akkoriban. Ebben a Dózsa György utcai másfél szobában tízegynéhány évesen hallottam először a máig sokat emlegetett közhelyet a hazai értelmiség előtt álló két útról, mely szerint az egyik alkoholizmus, a másik járhatatlan. (A kevésbé finom verzió az öngyilkosságot is bejátszotta a járhatatlan alternatívájaként.)

Az öngyilkosság és az alkoholizmus világát nem találtam vonzónak, az értelmiségi pálya viszont izgatott. Kamaszként kitörési pontnak látszott, hogy családomból elsőként diplomát szerezzek egy jobb élet lehetőségének reményében. Mire feleszméltem, szembesülnöm kellett a kényelmetlen igazsággal és a röghöz, gyökerekhez kötöttség speciális hazai verziójával. Azzal is, hogy Magyarországon az értelmiség korántsem egységes, s nem biztos, hogy rajtam múlik, hova állok.

Hamar felismertem: van egy szűk kör, kiváltságos kevesek alkotják, bármely rendszer haszonélvezői. Tehetséges emberek, bár a tehetség talán ötven százalék sincsen, ha sikerről, pénzről és csillogásról beszélünk. Ezek a kevesek szorosan zárják a kört, nem igazán engednek maguk közé senkit. Írók és költők, festők, filmesek, zenészek, tudósok és hasonló komédiások. Jó helyen voltak jó időben, s jó helyen vannak most is. Olyan állásokban telnek napjaik, ahol – még ha sztereotípiának is hat, ez így leírva – kevés munkával sok pénzt lehet szakítani, és beléptető kártyájuknak köszönhetően számukra nyitva a kapu az érvényesülés kötött pályán haladó járgányai felé.

Alattuk, jócskán lemaradva a maradék – alapvetően a többség. A fenti ikonokhoz hasonlóan szintén a tudomány és a művészet világába valónak gondolják magukat. Csak rossz helyre születtek, vagy nem beszélik az elit nyelvét. (Nem azt a nyelvet beszélik: másfajta raj, fejükön másként tapad a haj...) Van választásuk: választhatják a kis pénz vagy a nagyobb dohány mezsgyéit. Lehetnek portások, vízóraleolvasók, postások, tanárok. Idejük így marad írni, olvasni, festeni, építeni és épülni, csak éppen nincs miből. Számukra ebben a kis országban is iradatlanul nagyok a távolságok. Hónapszámra nem lépnek Budapest területére, s így az emberi kapcsolatokat sem képesek megfelelő intenzitással ápolni. Nekik pénzük nincs vonatra, a másik csoportnak meg ideje. Ezek ugyanis valamivel talán favorizáltabb, anyagilag pedig megbecsültebb pályák rabjai: üzletkötők, menedzserek, hivatalnokok, pénzügyi szakemberek, rendszergazdák, jobb esetben szerkesztők is talán a média környékén. Pontosan annyi szabadságuk van a választást illetően, mint a repülőgép utasainak, mikor jön a légikisaszonny, hogy akkor kérik-e a szend-

vicset, vagy sem. Félgőzzel nem maradhatnak állásukban, a száz-százhusz százalékon túli teljesítmény, a napi 8–12 óra munka után viszont már nem marad energiájuk arra, ami-re hitük szerint születtek. Késik a nagy kép, szertefoszlik az álom a filmről, akadozik a vers, és más fogja feltalálni az időgépet.

A maradék fele azért nem vesz könyvet, LED-tévét, multimédia-lejátszót, laptopot és autót, mert nem telik rá. A maradék másik felének van pénze ilyesmire, ők viszont ezért a kreativitást, a katarzist, a művészi vagy kutatói karriert áldozzák be. Lemaradnak, elmaradnak. Maradnak, ahol éppen vannak. S annyi telik tőlük, hogy verik a vészharangot. (Mintha esélye volna e kolompnak a stadionok, a diszkók és a térhatású mozik hangrobbanásával szemben...) Meglátásuk szerint az értelmiségi, a tudós, a művész, a szellem embere kezd kihalófélben levő fajtának tűnni. Az utóbbi húszegynéhány évben túl gyorsan változott a világ, a demokrácia darálójába pedig, úgy néz ki, beleszorult a hentes meg a vevő keze is. Az éles kések már a csontok körül forognak. Ha így haladunk, vége lesz hamarosan. S nem fognak hiányozni, hiszen a vér gyorsan alvad, a hús meg visszatér oda, ahonnan vétetett: a való anyag, az enyészet mocsarába.

Az okokat kereshetjük 1989 környékén. Ekkor a rendszerváltók a nagy átalakítási lázban kezdetben észre sem vették, hogy a politika önmagában nem mindenható. A csupán csillagaitól és nem a csillogástól megvált korábbi politikai elit eközben szépen bemasírozott a gazdaságba, ahol csendes bizniszforradalmat csinált, majd megerősödve, kikupálódva visszatért, és kezdetét vette egy soha nem látott restauráció. S ami összetartozott korábban, az újra egységes lett. A pénz és a politika kettőse nyakon ragadta az ország sorsát, új világ faragásába kezdett. Ahol a valóságtól olykor valóban elrugaszkodott tudományra és művészetre – tapasztalat azt mutatja! – nincs szükség.

Valóban: kinek fontos az irodalomtörténész, aki olyan témát kutat, mely vele együtt jó, ha tucatnyi embert érdekel? S mi értelme a tudományos kísérletnek, ha nem fog hasznosulni az ipar, a köz számára? Lehetne sorolni a hasonló anomáliákat. A lényeg, hogy kicsik vagyunk, és gyengék ahhoz, hogy ezt finanszírozzuk, mondták az új világ urai, és ezzel az érveléssel szemben tényleg nem könnyű ellenérveket sorakoztatni.

Az új szisztéma szerint a kultúra és a közművelődés áru lett. Nem alaptalanul, mert tényleg kis ország ez, nem bírja el a rendszer, hogy mindenki csak vegyen a közösből, mindenkinek minden alanyi jogon járjon. Az sem fér bele a kapitalizmus világképébe, hogy a könyv (film, zene stb.) olcsóbb legyen, mint az előállítás csak azért, mert nem csupán anyagi, hanem eszmei értéket is hordoz. A demokratikus társadalom alapjául szolgáló magyar gazdaságban ilyen nem fordulhat elő. Legfeljebb az, hogy a külföldről behurcolkodott és adókedvezményekkel kitapétázott multinál kevesebbet fizetünk a halért karácsonykor, mint közvetlenül a halastónál. De ebből legfeljebb hír lehet ma már, harcos és aktivista művészet tárgya nem, mert a líra visszavonult a közéletből.

Húsz év, s hova jutottunk: a hazugságok népköztársaságából a féligazságok demokráciájába. A hazai szellem világegyeteme megszűnt koherens lenni és tágulni kezdett, elemei egyre gyorsabban távolodnak egymástól. Az összetartozás helyébe a különbözőség élménye lépett. Ma a család, a nemzet csak fogalmak egyre inkább. Vízszintes, függőleges, hat betű, és még csak nem is metszik egymást, mint a kereszt.

A világ közben körülöttünk is változott. Nincs értelme úgy tenni, mintha Európa nem öregedne, és már rég nem a fashion és a show, a sorozatok, az internet és a média korát élénk. Ami egyszer volt, soha nem lesz pontosan olyan újra. Kérdés, ebben

a korban és ebben a világban van-e értelme nemzetről és hazáról, anyanyelvről és szellemről beszélni. A multikulti és az alkonyat idején van-e szükség értelmiségi létre? Talán igen. Ahogy a közhelyes válasz felbukik: mert az ember csak így maradhat ember. Nem attól, hogy tudatosan vagy eredendően rosszul öltözik, hogy átnéz a mainstream felett, hogy továbbra is csak nyomtatott lapokat olvas. Hanem attól, hogy a jövő kapujában is próbálja megjósolni, mit hoz a múlt, s mivel érdeklí a jelen, hajlandó késhegyig menő vitát folytatni arról (mint új vizeken hajózó Szindbád), van-e Isten, hány gramm a lélek, miért foszlott semmivé Nagy László kultusza, esetleg Quimby vagy Neo, Bokros vagy Matolcsy, szabad forráskódú Linux vagy csilivilí Windows, vagy adjuk-e fel a villányi vörösök világát a mediterrán hangulatú egri borokért.

Az értelmiség többsége (ez a bizonyos maradék) ma ridegtartásban tengődik. Esetleg van munkája, olyan, amilyen, kifizetheti a rezsit, az adót, vegetálhat. De többre már nem futja. Az állandó anyagi bizonytalanságért, lelki és szellemi megalázottságért, a feleslegesség érzetért mintegy cserébe pedig elhalmozzák ígéretekkel, hogy jó lesz. És hiszi, mert nem tehet mást, hogy egyszer valóban így lesz. Nincsenek olyan állások, ahol egyszerre érezhetné magát a társadalom hasznos tagjának, egyúttal alkotó energiáit a legjobb irányba mozgósíthatná, s részese lehetne anyagi és erkölcsi megbecsülésnek is azért, mert azt csinálja, amit szeretne. De miért is lenne? Miért járna ez bárkinek? Azért, mert tanult? Mert tud valamit? Mit tud? Olyasmit, ami csak keveseket érdekel? S ki mondja meg, ki illik ide? Ki érdemli meg, hogy a kiváltságosok közé kerüljön?

A már említett szűk elit, a zárt kör tagsága valóban tud valamit. Tudják, hogy sokan nem lehetnek kevesek. Érdekeik érvényesítéséért, előjogaik védelméért sok mindenre képesek. Azt mondják, ők nem politizálnak, mert racionális, tiszta és tisztességes emberek, nem rendelik alá magukat senkifának. Mindenkiel egyetértenek, aki egyetért velük. Táguló pupillájuk azonban jelzi: hazudnak. Csak az legyint a pénzre, hogy undorító, akinek van. Csak az vonja ki magát a kapu előtti csődületből, aki tisztában van vele, hogy be fog sétálni a hátsó ajtón. Ez a kör mondja meg, mi a divat, mi az érték, ki és mi mennyit ér. Tudják, merik, teszik. S miért is ne tennék? Hiszen a maradék – a többség! – amúgy is önként, dalolva szalámizza fel magát. Szekértáborok szállnak harcba egymással utolsó csepp vérükig a kerítésen túl a száraz csontokért, miközben a kert közepén lobogó tűzön nyársra húzott borjú süli.

Kérdés az, van-e kiút ebből az állóképbe merevedett pokolból, s ha igen, vezet-e bárhova is. Mivel sokan vannak, akik nem ilyennek képzeltek a rendet, ahhoz, hogy találjanak ismét egy elfogadhatóbb verziót, a világ kerekét nem kell visszaforgatni, mert az úgysem fog sikerülni. De el lehetne indulni előre. Kezdve a legfontosabb területnél, az oktatásnál. Ez mindennek az alapja, az iskola kalapálja a holnap emberét. Aki nemzetben szeretne gondolkodni, az kezdje a magyar iskolarendszernél, ahol jelenleg is oroszlanokat és bárányokat terelnek egymás mellé. (S míg az egyik ugrani készül, a másik hallgat.) Másképpen szólva: itt nincsenek alacsonyabb pipacsok, de nyugábbak sem, mert suhan a kasza, és tapos a csizma.

Majd ha nemcsak beszélünk róla, hanem a pedagógusok is hasonló árak mellett a mai bérük dupláját viszik haza, jogaik meg kötelezettségeik egyensúlyba kerülnek, mivel az iskola egy szinten túl nem alanyi jogon jár majd, hanem a tanulás és a tudás kiváltságát jelenti, lesz rá esély, hogy tisztább legyen a jövő képe. Ehhez persze az is kell, hogy legyen az uniós pályázatból építeni szándékozott tornaterem, az interaktív tábla,

a kakaóbiztos számítógép mellett kréta is, és a szülő pedig tanulja meg, hol a helye: kívül. Mert bent az addig lenézett pedagógus az úr, mivel ez is egy szakma, ezt is tanulni kell. Az iskola az az intézmény, ahol magasabb kulturális igény szintű generációkat lehet formázni. Nem elég úgy tenni, mintha badarság volna az új analfabétizmus közeledéséről beszélni. Időben pirosra kell váltani, azt mondani: stop. Kilépni a tahóság vonata elé, s megállítani fél kézzel. Mint Toldi a bikát. Ha tudjuk, ki volt Toldi, és van elképzelésünk arról is, mi a bika. Ha most lépünk, lesz rá valamennyi esély, hogy húsz év múlva ismét boldogan, elemi igényük alapján akarnak majd olvasni a srácok, és felnőttként képesek lesznek színházba járni, a balettről nem a buzik jutnak eszükbe, és lehet, hogy ezer terrás winchestereken tárolnak filmeket, de a könyvet is értéknek tartják. A falra képeket akasztanak, és Bartóktól nem fognak pánikszerűen menekülni.

Az jól hangzik, hogy a technokrata gazdaság csak szikár vázakat képes teremteni kövér burkolattal talán, ám lényegi tartalom nélkül, viszont ez nem igaz, mert nagyon sokféle érték létezik. Ahogy a multikultiban mi is benne vagyunk, csak kicsit hangosabban kellene kiabálni. Ennek ellenére mégis úgy néz ki, errefelé keresendő az új Mohács, Waterloo, vagy amit akarunk: nagyjából itt bukik el a termelés és fogyasztás bináris rendszere. Nincs rá garancia, hogy olyan vezetők sora, olyan politikai és gazdasági elit kerül majd ki az új iskolarendszerből, akiknél a kultúra is lehorzsolhatatlan lényeg lesz, de ha nem mozdulunk el ebbe az irányba, tényleg állatian sirmassá válik a világ. Most éppen ott tartunk, hogy a jelenkori polikusok többsége számára legfeljebb a hakniszínház létezik, az erőlködő poénokkal teli filmvígjáték és a konzumcsendélet vagy a profánmodern. Nem szub-, hanem sznobkultúra. Egy szűk réteg számára esetleg vonzó Alföldi Róbert és *János vitéze*, ám még kevesebben értik például, mit üzen a gondosan körön kívül tartott és lehetőleg agyonhallgatott (vagy szándékosan félreértett?) Vidnyánszky Attila, mondjuk, a *Libertével*. Ha lesz viszont egy olyan új elit, mely anyanyelvi szinten beszél a kultúra kétszázánál több szavas nyelvét, lesz remény. Mert tudni fogjuk, pénzbe kerül az értelmiségi, de megéri, mert az értelmiségi nem bolond, nem alkoholista, hanem az, mint ami mindig is volt. Egyszerre membrán és szenzor: érzékeli és továbbítja a világ jeleit. Lehet rá figyelni, adni a szavára, mert képes részt vállalni közös dolgainkból – akár irányítani is az országot.

Magyarország még ma is pazarol, mint valami léha patrícius, pedig szegény haza ez, mint a templom egere. Épp ezért érthetetlen, hogy megengedi magának azt a luxust, hogy a tehetséges fiatalokat (művészeket, de főleg tudósokat) határon túlra, az itthoniakat pedig vegetációra kényszeríti. Ahogy az is érthetetlen, miért olyan még ma is ez az ország, mint valami egyutcás falu. Miért csak egyetlen városa van. Mert aki a budai Böszörményi út környékén csatangolva nőtt fel, és a pesti Fazekasban volt gimnazista, egészen más esélyekkel indul, mint aki a debreceni Böszörményi út környéki panelházakból startol reggelente a debreceni Fazekas gimnáziumba. Más perspektívája van annak, aki az Örs vezér téri metró környékén veszi az első lakást, és nem a cívisvárosi Csapó utcán a szalagház sorban. Természetesen ez szabad ország, lehet választani, nem sajnálni a fáradságot, és eltépv a gyökereket, vonulni a Duna mellé, ott próbálni szerencsét. Vagy vonatozni sűrűn (500 kilométer oda-vissza semmi...), és keresni a szót, a hangot a megfelelő emberekkel. Aki kellőképpen kitartó, bírja levesporon és nyomasztó albérletekben, megy, nyüzsg, mutatja, hogy ott van, lehet rá számítani, és hozzá még szerencséje is akad, talán része lesz a krémnek.

De ez nem pálya. S ha ez is van, nem biztos, hogy tetszik. Ha lesz olyan új generációja a hazai politikusoknak, mely szembe mer menni a hagyománnyal, felére bontja Budapestet, és duplájára növeli a néhány hazai nagyvárost (Debrecen, Pécs, Szeged, Miskolc és Győr), és a formát tartalommal (értsd: lehetőségekkel) is tölti, ha szemétre veti az akár több évtizedes előjogokat, és mintha krétával rajzolták volna, eltörli a zárt körök határát, ha a társadalom számára nyilvánvalóvá teszi, hogy félre a koholt ellenségképpel, mert szükség van értelmiségre, és az értelmiségben viszont tudatosítja, hogy sokféle tudás létezik, s kell átjáró a hétköznapi és a szellemi műhelyek közé, talán lesz remény. Arra is, hogy ez az ország kilábaljon az évtizedek óta szortyogó ingoványból. Ami persze egy más történet, és nem fér bele ennek az írásnak a keretei közé.

SZÉNÁSI MIKLÓS (1967) Debrecenben lapszerkesztőként és újságíróként dolgozik. Verset és prózát is ír. Egyik szerzője a *Merész férfiak szárnyakkal* című darabnak. Fontosabb könyvei: *Faustus tanársegéd úr*, *A kert*, *Boszorkányos széphistória*.